

Inkomens in de grote steden 1950–2000

Hendrika Lautenbach en Petra Ament

Haarlemmermeer, Zoetermeer en Amersfoort zijn de steden met gemiddeld de rijkste inwoners. In Almelo en Enschede zijn ze het armst. De inkomensontwikkeling van de steden is de afgelopen vijftig jaar achtergebleven bij de rest van het land. De inkomensongelijkheid binnen de steden heeft de nationale ontwikkelingen daarentegen vrij nauwgezet gevolgd. Binnen de steden zijn huishoudens met een laag inkomen ongelijkmatig gespreid. Deze ruimtelijke segregatie was het hoogst in Zoetermeer en Dordrecht.

1. Inleiding

Sinds de Tweede Wereldoorlog publiceert het CBS regelmatig over de regionale inkomensverdeling. Daarbij gaat het om de beschrijving van de inkomens van personen en huishoudens tot op laagregionaal niveau. In dit artikel wordt informatie gepresenteerd over de hoogte van het inkomen, de inkomensverdeling en de ruimtelijke segregatie van inkomensgroepen in de grote steden van ons land. Het gaat om alle gemeenten die meer dan 100 duizend inwoners hebben of vallen onder het grote-stedenbeleid van de overheid.

2. Rijke en arme steden

De gemeente Haarlemmermeer had in 2000 gemiddeld het hoogste besteedbare huishoudensinkomen. Het inkomen lag er 13 procent boven het gemiddelde van alle huishoudens in Nederland. Daarbij is het inkomen gestandaardiseerd om rekening te houden met verschillen tussen huishoudens in omvang en samenstelling. Ook in Zoetermeer en Amersfoort lag het inkomen van huishoudens ruim boven het gemiddelde. In de meeste grote steden bevond het inkomen zich in de buurt van het gemiddelde. Utrecht en Eindhoven zaten vrijwel op het gemiddelde. 's-Gravenhage (-3 procent) en Amsterdam (-4 procent) doken er net onder. Veel van de armere grote gemeenten bevinden zich buiten de Randstad. Het inkomen was het laagst in Almelo en Enschede, op de voet gevolgd door Emmen, Leeuwarden, Groningen en Rotterdam. Huishoudens in deze steden hadden zo'n 10 procent minder te besteden dan gemiddeld.

In de periode 1994–2000 hebben zich maar weinig verschuivingen voorgedaan in de rangorde van de grote steden naar hoogte van het inkomen¹. Zowel de drie steden met het hoogste als de drie steden met het laagste gemiddelde inkomen zijn ongewijzigd gebleven. Haarlemmermeer, Zoetermeer en Amersfoort bleven bovenaan; Almelo, Enschede en Rotterdam onderaan. Ook hebben zich betrekkelijk geringe veranderingen voorgedaan in de inkomenshoogte van de steden ten opzichte van het gemiddelde voor Nederland. De inkomensontwikkeling bleef

het sterkst achter in Zwolle en Groningen. Het gemiddelde inkomen steeg het meest in 's-Hertogenbosch en Amsterdam. De hoofdstad ontsteeg daarmee de armste steden van ons land en vond aansluiting bij de middengroep.

Staat 1
Gestandaardiseerd besteedbaar inkomen van huishoudens in grote steden, 1994 en 2000

	1994	2000
	<i>index</i>	
Nederland	100	100
Haarlemmermeer	113	113
Zoetermeer	109	108
Amersfoort	103	106
's-Hertogenbosch	98	103
Haarlem	102	103
Leiden	102	103
Apeldoorn	102	102
Breda	100	102
Ede	101	102
Zaanstad	102	101
Utrecht	98	101
Eindhoven	99	99
Zwolle	101	98
Alkmaar	98	98
's-Gravenhage	97	97
Dordrecht	97	97
Amsterdam	91	96
Nijmegen	95	96
Maastricht	97	96
Hengelo	96	95
Deventer	94	95
Tilburg	95	95
Assen	97	95
Venlo	96	95
Arnhem	94	94
Schiedam	96	94
Helmond	92	93
Heerlen	92	91
Rotterdam	90	90
Groningen	93	90
Leeuwarden	91	90
Emmen	91	90
Enschede	90	89
Almelo	90	89

Over een langere periode ontbreken gegevens over de inkomens van huishoudens in de grote steden. Wel zijn er vanaf de periode net na de Tweede Wereldoorlog gegevens beschikbaar over de besteedbare inkomens van zogenaamde inkomensstrekkers of -ontvangers. Dit zijn alle mensen die in de loop van een jaar inkomen hebben ontvangen. Getrouwde paren vormen daarbij met hun gezamenlijke inkomen één inkomensontvanger.

Kenmerkend voor de regionale inkomensontwikkelingen in de afgelopen vijftig jaar is het achterblijven van de inkomensontwikkeling in de steden. Lagen de inkomens er in 1960 nog 2 procent hoger dan het landelijk gemiddelde, in 1978 waren ze 3 procent lager en in 1994 zelfs 8 procent lager dan het landelijk gemiddelde. Ook in 2000 lag het inkomen in de steden nog 6 procent onder het gemiddelde. De drie grootste steden laten eveneens dit patroon zien, alleen is het verloop iets sterker. In Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage lag het besteedbaar inkomen van inkomensontvangers in de jaren vijftig ruim boven het landelijk

gemiddelde. In 2000 was het gedaald tot 6–12 procent onder het gemiddelde. Vanaf eind jaren zeventig is ook de inkomenspositie van veel andere steden verslechterd. Vooral de steden Groningen en Enschede zijn achtergebleven. In het zuiden van het land geldt dit voor Heerlen. De positie van Apeldoorn, Ede en Haarlemmermeer is daarentegen aanzienlijk verbeterd.

De inkomensontwikkeling in de steden hangt onder meer samen met de uitstroom van hogere-inkomensgroepen. In veel steden is er een periode geweest dat deze groepen de stad verlieten om zich in omliggende gemeenten te vestigen. Mede door deze suburbanisatie is de samenstelling van de stedelijke bevolking veranderd. Alleenstaanden en allochtonen maken hiervan een steeds groter deel uit. Doordat het inkomen van deze bevolkingsgroepen verhoudingsgewijs laag is, bleef de inkomensontwikkeling in de steden achter.

Ook specifieke, lokale factoren speelden een rol. Zo behoorde een stad als Heerlen dankzij de mijnbouw tot in de jaren zestig tot de meest welvarende steden van ons land. Door de toenemende aardgasvoorraden werd de productie van de mijnen echter teruggeschroefd en in 1971 werd de laatste mijn gesloten. Hierdoor verslechterde de inkomenspositie van de inwoners van Heerlen aanzienlijk. Ook in andere steden in de Mijnstreek, zoals Kerkrade, Sittard en Brunssum, is als gevolg van de mijnsluitingen het inkomen in de tweede helft van de jaren zestig gedaald ten opzichte van het landelijk gemiddelde. Een soortgelijk effect, zij het

minder sterk, had de teloorgang van de textielindustrie op de inkomens van de inwoners van Enschede en Almelo.

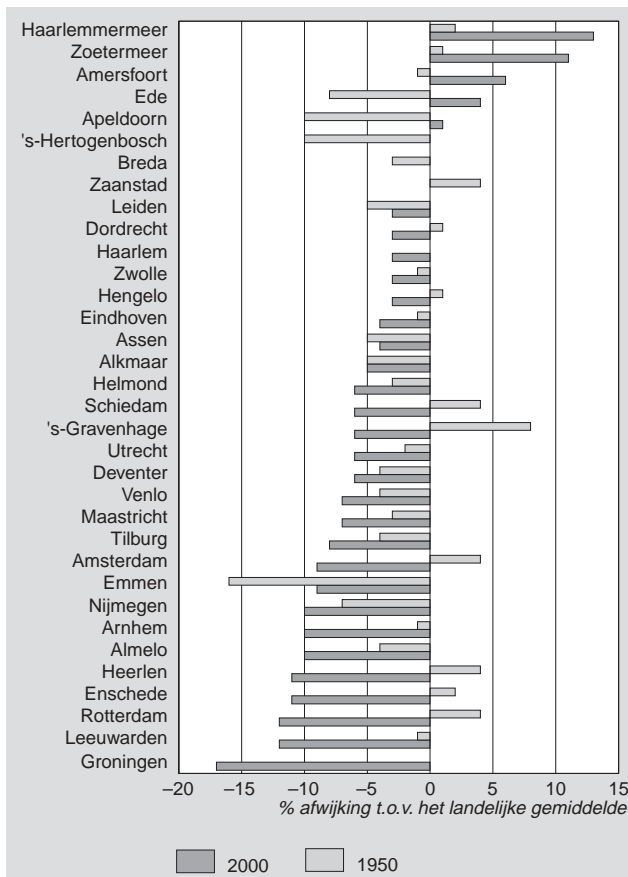
3. Inkomensverdeling

3.1 Lage, midden en hoge inkomens

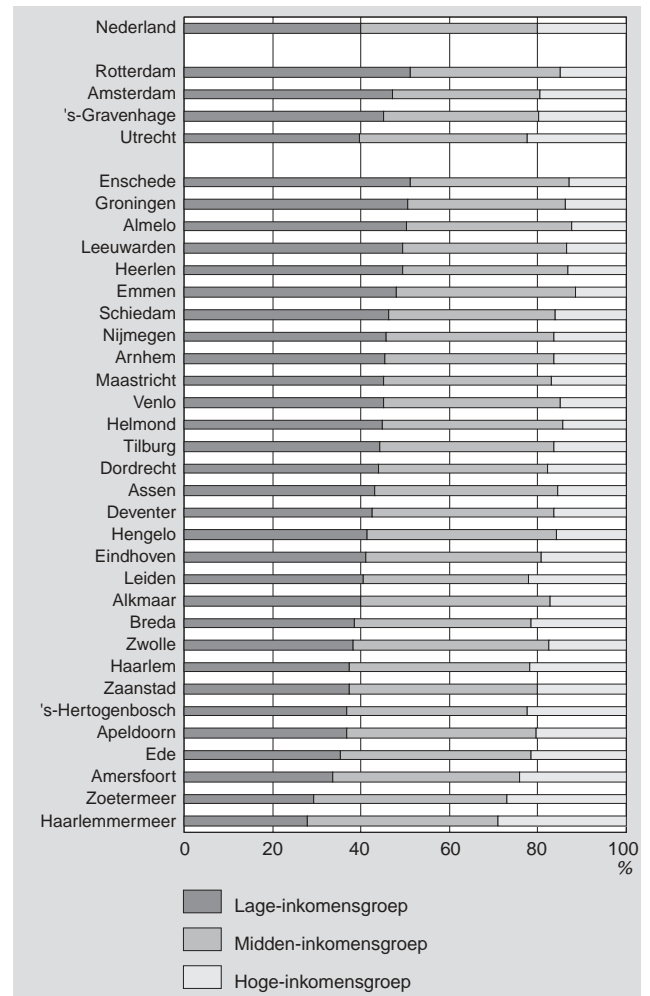
Van alle steden lijkt de inkomensverdeling van Eindhoven en Breda nog het meest op die van Nederland als geheel. De omvang van lage-, midden- en hoge-inkomensgroepen wijkt er maar weinig af van het gemiddelde. Het meest afwijkend is de inkomensverdeling van Haarlemmermeer. In die stad is de lage-inkomensgroep relatief klein, terwijl de middengroep en vooral de hoge-inkomensgroep juist relatief groot zijn.

De inkomensverdelingen van de vier grootste steden verschillen aanzienlijk van elkaar. Utrecht is qua inkomensverdeling een doorsnee gemeente. Rotterdam daarentegen wijkt sterk af van het gemiddelde. Deze stad heeft relatief veel lage inkomens. De middengroep en de hogere-inkomensgroep zijn er ondervertegenwoordigd. De verdeling van de inkomens van huishoudens in Amsterdam en 's-Gravenhage lijken op elkaar. Beide steden hebben relatief veel lage inkomens en relatief weinig midden inko-

1. Besteedbaar inkomen van inkomensontvangers in grote gemeenten, 1950 en 2000 (Nederland = 100)



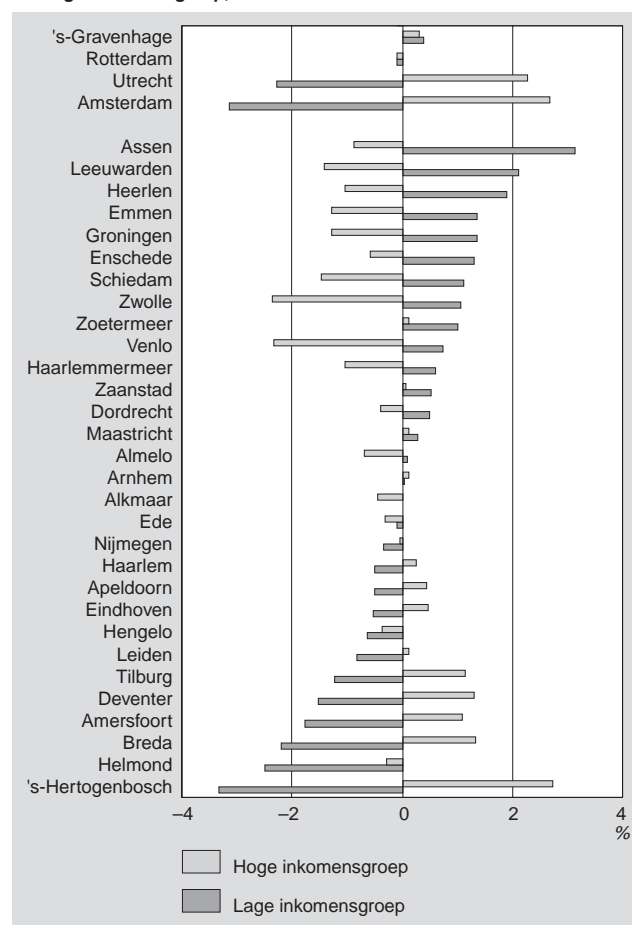
2. Huishoudens in de grote steden naar inkomensgroep, 2000



mens. De hogere-inkomensgroep is er net zo groot als in de rest van Nederland.

De inkomensverdeling van huishoudens in de steden veranderde in de periode 1994–2000 slechts langzaam. De omvang van de groepen met lage, midden en hoge inkomens wijzigde maximaal met ruim 3 procentpunt. Tot de steden waar het aandeel lage inkomens afnam ten gunste van de hoge inkomens behoorden onder meer Amsterdam en Utrecht. Ook in 's-Hertogenbosch en Breda kromp de lage-inkomensgroep ten gunste van de hoge-inkomensgroep. De inkomensverdeling in Assen, Leeuwarden en Zwolle boog juist relatief sterk richting de lage-inkomensgroep. Hier ging dit ten nadele van de hoge-inkomensgroep.

3. Verandering van het aandeel huishoudens behorend tot de lage- en hoge-inkomensgroep, 1994–2000



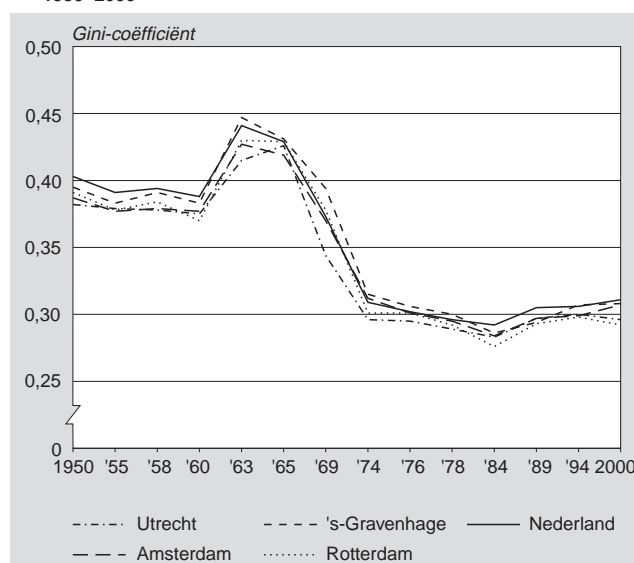
3.2 Inkomensongelijkheid 1950–2000

De inkomensongelijkheid in de steden heeft sinds 1950 het landelijke beeld vrij nauwgezet gevolgd. Dit blijkt uit het verloop van een veelgebruikte maatstaf voor inkomensongelijkheid, de Gini-coëfficiënt. Toegepast op de verdeling van inkomens van inkomensontvangers kan uit het verloop van deze coëfficiënt worden opgemaakt dat de inkomensongelijkheid landelijk met ruim een vijfde is afgenomen in de periode 1950–2000. Deze afname concentreerde zich in de periode medio jaren zestig tot medio jaren zeventig. In deze periode werden veel uitkeringen op het niveau

van het netto minimumloon gebracht. Hierdoor steeg het inkomen van niet-actieven aanzienlijk sneller dan dat van de beroepsbevolking en nam de inkomensongelijkheid af. In de jaren tachtig en negentig bleef de Gini-coëfficiënt vrij stabiel. De toename van de ongelijkheid in de tweede helft van de jaren tachtig is historisch gezien beperkt.

Van de grote steden wijken Emmen en Zoetermeer nog het meest af van het landelijke patroon, hoewel de verschillen ten opzichte van de algemene ontwikkeling ook daar relatief klein zijn. De inkomensongelijkheid in Emmen bevond zich vrijwel de gehele periode bijna 10 procent onder het gemiddelde voor Nederland. Ook Zoetermeer volgde de nationale ontwikkeling, al was de ongelijkheid er in de jaren vijftig hoger en de afname in de jaren zestig en zeventig wat sterker. Het niveau van de ongelijkheid in 2000 was vergelijkbaar met het landelijk gemiddelde.

4. Inkomensongelijkheid in Nederland en de vier grote steden, 1950–2000



4. Ruimtelijke spreiding van lage inkomens

4.1 Lage inkomens en segregatie in 2000

In 2000 had een op de acht huishoudens een inkomen onder de lage-inkomensgrens. Zij hadden een inkomen op het niveau van het sociaal minimum of net daarboven. Tweederde van de steden heeft een hoger percentage lage inkomens dan gemiddeld in Nederland. Rotterdam, Amsterdam en Groningen hebben de meeste lage inkomens: ruim een op de vijf huishoudens heeft een inkomen onder de lage-inkomensgrens. Het percentage lage inkomens is het laagst in Haarlemmermeer, Zoetermeer en Ede: minder dan 10 procent.

Binnen de steden zijn de huishoudens met een laag inkomen ongelijkmatig gespreid; er is sprake van ruimtelijke concentratie van lage inkomens. Om de mate van spreiding of concentratie van huishoudens met een laag inkomen te bepalen, zijn segregatie-indices berekend. Zo'n index geeft de mate aan waarin huishoudens met een in-

komen onder de lage-inkomensgrens gespreid zijn binnen een gebied.

In 2000 bedroeg de segregatie-index voor Nederland 29 procent. Dat betekent dat in dat jaar bijna drie van de tien huishoudens met een laag inkomen zouden moeten verhuizen om een gelijkmatige spreiding van lage inkomens over het land te verkrijgen. Zoetermeer, Dordrecht, 's-Gravenhage, Arnhem en 's-Hertogenbosch hadden de hoogste waarden op de segregatie-index. In deze steden wonen huishoudens met een laag inkomen meer geconcentreerd bij elkaar dan in andere steden. De ruimtelijke segregatie was het laagst in Amsterdam, Alkmaar en Venlo.

Staat 2
Ruimtelijke segregatie van huishoudens met een laag inkomen in de grote steden, 1994–2000

	1994	2000	1994	2000
	% met laag inkomen		segregatie-index	
Alkmaar	17,8	13,3	20,9	19,5
Almelo	23,8	17,3	23,1	25,1
Amersfoort	13,9	10,1	22,4	27,7
Amsterdam	27,8	21,6	19,5	18,5
Apeldoorn	14,3	10,6	21,6	27,1
Arnhem	23,0	17,6	28,5	28,6
Assen	16,6	13,9	24,3	26,4
Breda	17,4	12,4	24,9	23,9
Deventer	17,5	13,0	19,6	23,6
Dordrecht	19,8	15,6	26,2	29,5
Ede	12,4	9,9	22,0	27,4
Eindhoven	17,6	13,7	23,5	24,4
Emmen	17,7	13,6	23,9	26,5
Enschede	24,7	19,0	21,3	24,1
Groningen	25,6	20,9	22,4	24,0
Haarlem	15,9	12,4	19,4	24,5
Haarlemmermeer	9,3	7,5	24,8	23,3
Heerlen	20,6	17,9	20,6	23,4
Helmond	22,0	15,1	24,1	26,8
Hengelo	16,7	11,4	23,4	23,4
Leeuwarden	22,5	18,9	26,0	27,3
Leiden	18,3	14,6	22,3	23,0
Maastricht	21,1	16,5	20,3	23,6
Nijmegen	22,7	17,7	19,2	20,6
Rotterdam	27,5	22,5	24,2	24,3
Schiedam	19,4	16,3	19,2	22,5
's-Gravenhage	22,9	18,9	26,7	28,9
's-Hertogenbosch	17,3	12,2	27,4	28,3
Tilburg	20,2	14,8	22,1	26,9
Utrecht	19,4	14,9	20,3	22,8
Venlo	19,1	15,4	18,6	19,8
Zaanstad	14,3	11,3	24,3	24,0
Zoetermeer	11,3	9,3	26,5	30,0
Zwolle	15,6	12,2	28,0	25,1
Nederland	16,6	12,7	26,8	28,7

De vier grootste steden van ons land verschillen als het gaat om het percentage lage inkomens en de ruimtelijke spreiding daarvan. Het meest opvallend is het beeld voor Amsterdam. In de hoofdstad is de lage-inkomensgroep het grootst, maar de ruimtelijke spreiding is het meest gelijkmatig. Ook 's-Gravenhage heeft verhoudingsgewijs veel lage inkomens, maar de segregatie is daar juist relatief groot. De spreiding van de vele lage inkomens is in Rotterdam gemiddeld. Utrecht heeft van de vier grootste steden de minste lage inkomens. Ook de segregatie is er vrij gering.

Om de ruimtelijke segregatie van lage inkomens in de steden goed te analyseren, is het beter een groter gebied dan de gemeente in beschouwing nemen. De gemeentegrenzen tussen de stad en de omliggende gemeenten hebben weinig sociaal-economische betekenis. Een alternatieve ruimtelijke eenheid is daarom de stedelijke agglomeratie.

De indeling in agglomeraties is ontworpen om de vervlechting tussen kerngemeente en randgemeenten beter weer te geven.

Het percentage huishoudens met een laag inkomen is in de stedelijke agglomeraties van Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage en Utrecht kleiner dan in de kerngemeenten. De segregatie-indices voor de agglomeraties komen daarentegen hoger uit dan die van de kerngemeenten. Dit komt doordat in de indices voor de agglomeraties ook de verschillen tussen de kerngemeente en de relatief rijke randgemeenten worden meegenomen. Net als bij de kerngemeenten is ook bij de agglomeraties de segregatie het grootst in de agglomeratie 's-Gravenhage. Het verschil met de agglomeratie Rotterdam is echter klein. Amsterdam en Utrecht volgen op enige afstand. De verschillen in segregatie tussen de agglomeraties zijn kleiner dan die tussen de kerngemeenten.

Staat 3
Lage inkomens en segregatie huishoudens met een laag inkomen in de vier grote steden en hun agglomeraties, 1994 en 2000

Gemeenten	Segregatie				Lage inkomens	
	1994	mutaties			2000	2000
		1994–1996	1996–1998	1998–2000		
	<i>in %</i>					
Amsterdam	19,5	0,0	-0,3	-0,7	18,5	21,6
's-Gravenhage	26,7	1,2	0,8	0,2	28,9	18,9
Rotterdam	24,2	0,1	0,6	-0,6	24,3	22,5
Utrecht	20,3	2,0	0,6	-0,1	22,8	14,9
Agglomeraties						
Amsterdam	25,5	0,0	-0,2	-0,9	24,4	18,8
's-Gravenhage	29,5	0,7	0,4	-0,3	30,4	16,4
Rotterdam	27,7	1,0	0,7	-0,7	28,7	18,4
Utrecht	23,9	1,6	0,4	0,7	26,6	12,8

4.2 Ontwikkelingen 1994–2000

De segregatie in Nederland was in 2000 hoger dan in 1994. Het aandeel lage inkomens nam juist af. Er waren in 2000 dus minder huishoudens met een laag inkomen dan in 1994, maar ze waren ruimtelijk meer geconcentreerd. De ontwikkeling van de segregatie verliep niet continu. De toename was het sterkst tussen 1994 en 1996. Ook tussen 1996 en 1998 was er nog een stijging, maar minder sterk. Tussen 1998 en 2000 sloeg de ontwikkeling van de landelijke segregatie-index om in een daling. De landelijke ontwikkeling is bij het merendeel van de steden terug te zien. De sterkste toename tussen 1994 en 2000 vond plaats in Apeldoorn, Ede en Amersfoort. In slechts zes steden, waaronder Amsterdam, daalde de segregatie-index. De afname was het grootst in Zwolle.

De ontwikkeling van de segregatie van lage inkomens in de vier grootste steden laat een gevarieerd beeld zien. In Amsterdam was de segregatie in 2000 lager dan in 1994, in 's-Gravenhage en Utrecht was zij hoger dan in 1994 en in Rotterdam nagenoeg gelijk. Utrecht en Rotterdam volgen de algemene ontwikkeling: een toename in de periode

1994–1998 gevolgd door een afname. De daling zette in Amsterdam echter al in 1996 in, terwijl in 's-Gravenhage de segregatie steeg in de gehele periode. De agglomeraties Amsterdam en Rotterdam volgden de ontwikkeling van de kerngemeenten. In de agglomeratie Utrecht daarentegen zette de stijging van de segregatie zich ook na 1998 nog voort. In de agglomeratie 's-Gravenhage was er wel sprake van een daling in tegenstelling tot de kerngemeente.

5. Technische toelichting

De tijdreeksen in dit artikel over de periode 1950–2000 zijn ontleend aan de publicaties van de regionale inkomensstatistiek vanaf 1950. Deze statistiek is gebaseerd op de fiscale administratie van de belastingdienst. Door veranderingen in de fiscale wetgeving en de werkwijze van de fiscus zijn deze gegevens in tijd niet steeds vergelijkbaar. Vergelijking van jaar op jaar met behulp van absolute cijfers over de inkomenshoogte is hierdoor niet goed mogelijk. Daarom is veelal gebruik gemaakt van relatieve vergelijkingen. Aangenomen is daarbij dat de invloed van wijzigingen in de onderzoeksmethode in de tijd voor alle gemeenten ongeveer even groot is geweest. De inkomenshoogte per gemeente is uitgedrukt in indexcijfers waarbij Nederland op 100 is gesteld.

6. Begrippenlijst

Gestandaardiseerd inkomen

Het gestandaardiseerd inkomen is het besteedbaar inkomen van het huishouden gecorrigeerd voor verschillen in omvang en samenstelling van het huishouden. Deze correctie vindt plaats met behulp van equivalentiefactoren. In de equivalentiefactor komen de schaalvoordelen tot uitdrukking die het gevolg zijn van het voeren van een gemeenschappelijke huishouding. Met behulp van de equivalentiefactoren worden alle inkomens herleid tot het inkomen van een eenpersoonshuishouden. Op deze wijze worden de inkomens van huishoudens onderling vergelijkbaar gemaakt.

Lage, midden en hoge inkomens

Om huishoudens in te delen naar lage, midden en hoge inkomens zijn alle huishoudens in Nederland gerangschikt naar de hoogte van hun gestandaardiseerd besteedbaar inkomen. De lage-inkomensgroep bestaat uit de 40 procent huishoudens met het laagste inkomen, de hoge-inkomensgroep uit de 20 procent huishoudens met het hoogste inkomen en de groep met middeninkomens uit de resterende 40 procent. Per gemeente is vervolgens bepaald welk deel van de huishoudens tot deze groepen behoren.

Gini-coëfficiënt

Voor het meten van inkomensongelijkheid bestaat een groot aantal ongelijkheidsmaten. Goede ongelijkheidsmaten voldoen aan het overdrachtsprincipe van Dalton. Dit principe houdt in dat een inkomensoverdracht van iemand met een hoog inkomen naar iemand met een laag inkomen (maar zo dat de rijke persoon niet armer wordt dan de arme persoon) leidt tot een lagere inkomensongelijkheid.

In deze bijdrage gebruiken we de Ginicoëfficiënt. De Ginicoëfficiënt kan worden opgevat als de helft van het gemiddelde verschil in inkomen tussen twee willekeurige inkomenseenheden in procenten van het gemiddelde inkomen van alle inkomenseenheden. De Ginicoëfficiënt voldoet aan Dalton's overdrachtsprincipe. De waarde van de Ginicoëfficiënt ligt tussen 0 en 1. Een waarde van 0 betekent dat er geen verschil bestaat tussen de inkomens die vergeleken worden.

Lage-inkomensgrens

De lage-inkomensgrens wordt gebruikt voor het afbakenen van de categorie huishoudens met een laag inkomen. De hoogte van de bijstandsuitkering voor een alleenstaande in 1979 is hierbij het vertrekpunt. In dat jaar was de koopkracht van de bijstand het hoogst. Voor andere typen huishoudens is de lage-inkomensgrens vastgesteld door een opslagfactor toe te passen, die is gebaseerd op de feitelijke extra kosten van huishoudens met een andere omvang en samenstelling. Voor de jaren na 1979 is de lage-inkomensgrens gecorrigeerd voor de prijsontwikkeling, waardoor zij geschikt is voor vergelijking in de tijd.

Segregatie-index

Voor het bepalen van de segregatie-index is Nederland verdeeld in vierkanten van 500 bij 500 meter.

De segregatie-index S van een gebied (gemeente, agglomeratie, Nederland) wordt gegeven door de formule

$$S = 100 \times \frac{1}{2} \sum_i \left| \frac{l_i}{L} - \frac{o_i}{O} \right|$$

waarin l_i en L het aantal huishoudens met een laag inkomen in vierkant i , respectievelijk het gehele gebied voorstellen o_i en O het aantal overige huishoudens in vierkant i en het gehele gebied. Als de huishoudens met een laag inkomen en de overige huishoudens op dezelfde manier verdeeld zijn over de vierkanten, is de segregatie-index gelijk aan 0. Zijn alle huishoudens met een laag inkomen geconcentreerd in vierkanten waar geen andere huishoudens voorkomen, dan is de segregatie-index gelijk aan 100. De index kan geïnterpreteerd worden als het percentage huishoudens met een laag inkomen dat zou moeten verhuizen om een gelijkmatige spreiding van deze huishoudens te krijgen.

Vooral in landelijke gebieden zijn er nogal wat vierkanten, waar geen of weinig huishoudens wonen. Daarom zijn alleen vierkanten met minimaal 100 huishoudens in de analyse betrokken. Om per gebied voldoende vierkanten over te houden, is de analyse beperkt tot gebieden met ten minste 20 000 inwoners. Het komt voor dat een gebiedsgrens dwars door een vierkant loopt. In dat geval wordt alleen dat deel van het vierkant gebruikt dat binnen het gebied ligt, mits daar minimaal 100 huishoudens wonen.

Noten in de tekst

¹⁾ In verband met gemeentelijke herindelingen veranderen de gemeentegrenzen in de loop van de tijd. Omwille van vergelijkbaarheid in de tijd is in deze bijdrage uitgegaan van de gemeentelijke indeling van 2000.